

KAPITTEL 2

Reformasjonen i norsk kyrkjhistorieskriving i første del av 1900-talet

Hallgeir Elstad

Professor, Teologisk fakultet, Universitetet i Oslo

Abstract: This article sheds light on how Norwegian church historical writing in the first part of the twentieth century (ca. 1900–1940) deals with the history of the Reformation. Five theological historians from The Faculty of Theology, University of Kristiania/Oslo (TF) and The Norwegian School of Theology (MF) are investigated: Anton Chr. Bang (TF), Andreas Brandrud (TF), Oluf Kolsrud (TF), Edvard Sverdrup (MF), and Andreas Seierstad (MF). Both the general history of the Reformation and the history of the Norwegian Reformation are addressed. The paper concludes that the confessional approach partially prevailed. In general, Norwegian early twentieth century church historical research is characterized by anti-Catholicism. Furthermore, the church historians do not appreciate the way in which the Reformation was introduced in Norway, but in the long run most of them agree on the positive effects of the Reformation. Still, in some issues of the history of the Reformation they also present different views.

Keywords: Norway, church history, Reformation historiography, Martin Luther

Introduksjon

Norsk kyrkjhistorieskriving på 1900-talet har i høvesvis liten grad vore gjenstand for faghistorisk forskning. I boka *Historie, tro og forståelse* drøftar Bernt T. Oftestad kyrkjhistorieforskinga som vitskapeleg og kyrkjeleg funksjon. Han spør etter korleis den teologiske kyrkjhistorikaren

Sitering: Elstad, H. (2022). Reformasjonen i norsk kyrkjhistorieskriving i første del av 1900-talet. I A. Aschim, B. Afset, H. Elstad & B. Lovlie (Red.), *Tru, språk, historie. Heidersskrift til Per Halse* (Kap. 2, s. 51–76). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.165.ch2>
Lisens: CC BY-NC-ND 4.0

sameiner det kyrkjelege trusfellesskapet med det vitskapelege intensjonsfellesskapet, og kva det er som motiverer dette. Oftestad kjem inn på norske kyrkjehistorikarar som Oluf Kolsrud, Andreas Seierstad, Einar Molland, men også Lyder Brun og John Nome (Oftestad, 1973). Ingun Montgomery og Dag Thorkildsen har publisert ein oversiktsartikkel over kyrkjehistorie som fag ved Det teologiske fakultet, og inkluderer namn som Anton Chr. Bang, Andreas Brandrud og Kolsrud (Montgomery & Thorkildsen, 2000). Vidare har Tarald Rasmussen gjeve ut ein artikkel om mellomalderen i norsk kyrkjehistorieskriving i ein antologi redigert av Steinar Imsen i 2005 (Rasmussen, 2005). Rasmussen har dessutan skrive om norsk kyrkjehistorieskriving på 1900-talet med vekt på dei «fire store» kyrkjehistorikarane i førre hundreåret, Bang, Kolsrud, Molland og Carl Fr. Wisløff i antologien *Teologi og modernitet* frå 2011 (Rasmussen, 2011). Vidare har Jan Schumacher skrive om Menighetsfakultetets første kyrkjehistorikar, Edvard Sverdrup (Schumacher, 1983), og elles er einskildhistorikarar omtala i til dømes biografiske verk, oversynsverk og minneartiklar.

Denne artikkelen vil ta for seg korleis reformasjonen har vorte framstilt i norsk kyrkjehistorieskriving. Handsaminga av reformasjonen i norsk kyrkjehistorisk forskning er eit tema som først i dei seinare åra er vigd ei viss interesse. Mottakaren av dette heidersskriftet har i artikkelen «Då kyrkja valde kurs – eller brotna. Skifta nordmenn religiøs identitet på 1500-talet?» teke for seg utvalde framstillingar av den norske reformasjonen, mellom anna av Bang, og studerer i kva grad endringane på 1500-talet blir tolka som uttrykk for eit skifte av religiøs identitet (Halse, 2009). Per Halse har elles levert fleire bidrag om reformasjonen. Han har skrive om den norske reformasjonen i to lærebokverk (Elstad & Halse, 2002, 2021) og om «Forseinka reformasjon», der han drøftar kvifor reformasjonen ikkje førte til eit norsk skriftspråk på 1500-talet (Halse, 2017).

Tarald Rasmussen kjem inn på reformasjonsforskninga i arbeidet om norsk kyrkjehistorieskriving på 1900-talet (Rasmussen, 2011, s. 119–121, 123). Han peikar òg på at det i faglitteraturen er synt heller liten interesse for «pionerane» i kyrkjehistoriefaget i Noreg, i første rekkje forskarar som Bang og Kolsrud, som begge arbeidde med reformasjonstida (Rasmussen, 2011, s. 117). Rasmussen har vidare skrive om «Luther in Norway» i

The Oxford Encyclopedia of Martin Luther, der han mellom anna kjem inn på historiografi (Rasmussen, 2017).

I det følgjande blir kyrkjarahistorie definert som ein teologisk disiplin. Dette tener til å avgrense fagdisiplinen til teologane og dei teologiske fakulteta – vel vitande om at kyrkjarahistorie òg er skriven av allmennhistorikarar. Ei slik avgrensing kan mellom anna grunngevast ut frå at det tradisjonelt har vore eit tydeleg skilje mellom dei to fagområda fram til for få tiår sidan. Kyrkjarahistoria var i hovudsak overlate til teologane. Ved inngangen til 1900-talet var landets einaste teologiske fakultet knytt til Universitetet i Kristiania/Oslo (TF). Striden om den moderne teologien (liberalteologien) førte til at det vart oppretta eit privat alternativ til universitetsfakultetet, Det teologiske Menighetsfakultet (MF), i 1908. Ved MF ønskte ein ei teologiundervising som var forplikta på kyrkja si vedkjenning i tilknytning til ortodoks lutherdom og pietistisk vekkingskristendom – i motsetnad til ein meir liberal og kulturompen teologi ved TF (Haanes, 1998, s. 402–483; Oftestad, 2008, s. 79–100).

I denne artikkelen vil det vere kyrkjarahistorieskrivinga til lærarane i faget ved desse to institusjonane i den aktuelle perioden som blir handsama. Den nærmare avgrensinga i tid vil vere frå om lag 1900 til andre verdskrigen. Ikkje minst fordi det i denne perioden vart markert to reformasjonsjubileum, i 1917 og i 1937, som resulterte i produksjon av ein del kyrkjarahistorisk litteratur (Elstad, 2019; Rasmussen, 2017).

Anton Chr. Bang

Anton Christian Bang (1840–1913) høyrer til dei ein må kunne kalle pionerane innanfor norsk kyrkjarahistorieforsking. Han var den første som tok den teologiske doktorgraden ved universitetet i Kristiania – i 1878. Han vart tilsett i eit ekstraordinært professorat i kyrkjarahistorie i 1885 med særleg plikt til å førelese i norsk kyrkjarahistorie. Det er rett å seie at han var den første forskaren i kyrkjarahistorie ved Det teologiske fakultet. Men han var ikkje tilsett i mange år før han forlét fakultetet for å bli kyrkjestatsråd i den nye Høgre-regjeringa i 1893. Tre år seinare ville han heller vere biskop enn professor i kyrkjarahistorie, men som biskop i Kristiania heldt han likevel fram arbeidet som kyrkjarahistorikar og publiserte viktige

arbeid til inn på 1900-talet (Montgomery & Thorkildsen, 2000, s. 55–56; Rasmussen, 2011, s. 118–121).

Bang er nok mest kjend for biografien om Hans Nielsen Hauge, den første forskningsbaserte boka om den norske vekkingsleiaren og industrigründaren (Bang, 1874). Boka, som kom i fleire utgåver og opplag, tente til å gje Hauge ein sentral plass i den norske historia på 1800-talet. Bang må framhevast som reformasjonsforskar og den første moderne kyrkjehistorikaren som tek for seg reformasjonen og reformasjonshistoria (Rasmussen, 2011, s. 119). I samband med Luther-jubileet i 1883 kom *Udsigt over den norske kirkes historie efter reformationen*. I 1887 kom andre delen av Bangs norske kyrkjehistorie, den langt meir omfangsrike *Udsigt over Den norske Kirkes Historie under Catholicismen*. Seinare følgde han opp med ei omfattande framstilling av *Den norske kirkes historie i reformationsaarhundredet* (1895) og *Den norske kirkes geistlighed i reformationsaarhundredet* (1897). Han forska òg på historia til den lutherske katekismen, og publiserte i 1890-åra tobandsverket *Dokumenter og studier vedrørende den lutherske katekismes historie i Nordens kirker* (1893 og 1899) (Molland, 1979, s. 222–224; Rasmussen, 2011, s. 119–120). Bang sluttar den kyrkjehistoriske forfattarskapen sin med ei samla framstilling av norsk kyrkjehistorie (Bang, 1912). Bang hadde stor sans for den folkelege kulturen – og det kjenneteiknar tilnærminga hans som kyrkjehistorikar. Han synte òg stor kjennskap til eit omfattande kjeldemateriale i arbeida sine.

Utgangspunktet for Bang var at den norske mellomalderkyrkja hadde vore i forfall, og slik førte han vidare Rudolf Keyser's synspunkt framstilt i det omfattande tobandsverket *Den norske Kirkes Historie under Catholicismen* frå 1850-åra (Keyser, 1857, s. 883–884). Keyser byrja å studere teologi, men gjekk over til historiestudier og vart professor i historie. Som Keyser la Bang vekt på forfallet i den norske kyrkja i seinmellomalderen som ein føresetnad for reformasjonen:

Den katholske kirke i vort land var saaledes lagt i ruiner, en grushob, som den evangeliske kirke skulde bygges op paa. Forberedt gennem en længere tids opløsningsproces var den gamle kirkes fald en begivenhed, der maatte komme [...] Den norske kirke under catholicismen havde opbrugt sin iboende livskraft; indvortes opløst maatte den ogsaa i det ydre falde

sammen, og det nye liv maatte træde frem under nye former. (Bang, 1887, s. 361–362)

For Bang var denne vurderinga eit utslag av konfesjonelle synsmåtar. Han såg katolisismen gjennom lutherske briller. Og det han såg var ei katolsk kyrkje som var komen til vegs ende. På ruinane av den gamle kyrkja skulle ei ny, luthersk kyrkje byggjast opp. Dermed innebar reformasjonen eit brot. Men samstundes var det snakk om ein kontinuitet. «Den falne kirkes arbeide gik dog ikke tilspilde», hevdar Bang. Folket tok ikkje berre med seg «den raahed og tugtløshed, som kirken ikke havde formaet at overvinde, men ogsaa det fond af guds frygt, der var frugten av kirkens virksomhed gennem aarhundrederne» (Bang, 1887, s. 362). Den katolske tida var såleis ikkje berre mørk, men inneheldt noko ein kunne ta med seg og byggje vidare på.

Sjølv om han såg reformasjonen som noko som måtte kome, var Bang på ingen måte ukritisk til måten reformasjonen vart gjennomført på hos oss. Han samanliknar innføringa av reformasjonen i Noreg med innføringa av kristendommen i mellomalderen: Han vart innført med vald og makt. Men Bang er ikkje berre oppteken av dei politiske og institusjonelle sidene av reformasjonen. Han ser det heile òg ut frå den folkelege situasjonen og freistar å trengje inn i korleis folk opplevde religionsskriftet. Folk hadde levd under den katolske kyrkja sitt «formynderskab», seier han. Dei opplevde no at kyrkja vart lagt i ruinar, og «stod i Fare for at lide et fuldstændigt religiøst Skibbrud». Det første resultatet vart då også «aandelig Tøilesløshed». Folket var fråteke si gamle tru og var påtvunge ei ny. Men det skulle ta lang tid før «denne nye paatvungne Tro formaaede at erobre sig saavidt Magt over Gemyterne, at den kunde bære Frugt i Livet» (Bang, 1912, s. 31, jf. Halse, 2009, s. 229–232). Bang legg vekt på at reformasjonstida var prega av sterke brytingar, og at det var store vanskar med å innføre reformasjonen i Noreg. Med innføringa av reformasjonen oppstod det ei overgangstid «i hvilken alt er i opløsning; hele det norske kirkevæsen ligner et herreløst vrag, der tumles om af vind og vove» (Bang, 1895, s. 1). Dermed er det ikkje noko lyst bilete Bang teiknar av den norske reformasjonen.

Det var ei heller mager og fattig utgåve av reformasjonsrørsla som utvikla seg her nord, slår han fast i *Udsigt over den norske kirkes historie efter reformationen*:

... medens Livet paa andre Steder er rig og Udviklingen fyldig, saa er alt hos os kun magert og til sine Tider næsten forkrøblet. De samme Frø, der under heldigere Omstændigheder udvikle sig frodig og afsætte skjønne Frugter, formaa her oppe kun ligesom at frembringe Dvergtræer. [...] Det er det ensformige og fattige Liv i en Provins, i et Annex, man har for sig, naar man beskæftiger sig med vor Kirkes efterreformatoriske historie. (Bang, 1883, s. 1)

Sjølv om Bang kan vere kritisk til måten reformasjonen vart innført på i Noreg – og vere realistisk i høve til følgjene av religionsskiftet, så kjem det likevel klart fram at han vurderer den nye trua som noko positivt i høve til den gamle. Han syner i dette stykket òg ei tydeleg konfesjonell haldning. Det kjem til dømes til uttrykk i framstillinga av Jørgen Eriksson, superintendent i Stavanger frå 1571. Bang (1883, s. 27–28) hevdar at preikene hans «er ubetinget det skjønneste aandelige Mindesmærke fra Reformationstiden i vort Land. Der gaar gjennem dem alle en troesfreidig Jubel over Frelsen fra Pavedømmets Mørke ved Evangeliets klare Lys.» Med omsyn til forkynninga er Jørgen Eriksson Noregs Luther (Bang, 1883, s. 28. Sjå også Bang, 1895, s. 321). Tilsvarande skriv han om den andre lutherske biskopen (superintendenten) i Trondheim, Hans Gaas, at han «gjorde, hvad der stod i hans Magt, for at udrydde Levningerne af Katholicismen og fremme det kristelige Livs Væxt» (Bang, 1883, s. 22). Etter ei oppløysingstid fekk såleis evangeliet inngang etter kvart.

Andreas Brandrud

Andreas Brandrud (1868–1958) vart tilsett som professor i kyrkjestorhistorie ved TF i 1897 og sat i stillinga i meir enn 40 år. Etter teologisk embets-eksamen hadde han arbeidd vidare med kyrkjestorhistorie og reformasjonshistorie. Det første faglege arbeidet hans var eit verk om den norske jesuittpateren Laurentius Nicolai Norvegus eller Lauritz Nielsson med tittelen *Klosterlasse. Et bidrag til den jesuitiske Propagandas Historie i Norden* (Brandrud, 1895). Alt tittelen vitnar om den antikatolske haldninga som pregar boka, og som var tidstypisk.

Brandrud skreiv om reformasjonen i artiklar og bøker. I samband med reformasjonjubileet i 1917 tok han initiativ til at Universitetet gav

ut *To og Tredive Prædikener holdt i Aarene 1578–1586 af M. Jens Nilssøn, fjerde evangeliske Superintendent over Oslo og Hamar Stifter*. Brandrud skreiv ei større innleiing om Nilssøn og verksemda hans i siste delen av reformasjonshundreåret. Nemnast må òg utgåva hans av *Stavanger Domkapitels Protokol 1571–1630* (1897–1901). Brandrud publiserte ei kyrkjehistorisk oversynsframstilling, *Den kristne kirkes historie. Et grundrids* (1915) (Amundsen, 1999; Molland, 1959; Montgomery & Thorkildsen, 2000, s. 56).

Brandrud representerte det moderne gjennombrøt innanfor kyrkjehistorie ved Det teologiske fakultet. Han var ein del av «det unge fakultet» i 1890-åra som formidla den moderne teologiske forskinga med bakgrunn særleg frå Tyskland. Den nye generasjonen var påverka av den tyske kultur- eller nyprotestantismen, som ville skape ein syntese mellom kristendommen og den moderne kulturen. Føremålet var å berge den kristne trua i møte med moderniteten og det moderne mennesket. Gjennom den historisk-kritiske metoden freista dei å modernisere teologien (Elstad, 2011, s. 11–13).

Brandrud la vekt på reformasjonen som brot og Luther som fornyaren av kristendommen. Dette er ikkje uttrykk for ein konfesjonell synsmåte, men eit moderne perspektiv på Luther. I artikkelen «Hvad var reformationen?» i boka *For frisindet kristendom* (1906) skriv han om Luthers «stordaad». Stordommen hans låg på det religiøse området, medan innsatsen for kulturutviklinga derimot ikkje var tilsikta, «den er blevet givet ham på kjøbet» (Brandrud, 1906, s. 87). Brandruds vektlegging av det religiøse hos Luther var i samsvar med tidas Luther-tolking, slik ein finn det til dømes hos Uppsalateologane Nathan Söderblom og Einar Billing (Aurelius, 2015, s. 186–187) og innanfor dansk liberalteologi (Kemp, 2014, s. 149–150). Samla sett skapte Luthers innsats ei ny tid, hevdar Brandrud. Han har «løftet en verdensepoke af hængslerne og indført en ny tid. For én gangs skyld var virkelig tidens mest religiøse mand tillige dens mægtigste mand. At den nye tid begynder med Luther, indrømmer da ogsaa de fleste» (Brandrud, 1906, s. 88).

Brandrud framheva Luther som moderne personlegdom. Han er den som ber den nye tida, ja, i røynda «var Luther selv reformationen» (Brandrud, 1906, s. 87). Understrekinga av Luthers person reflekterer

tydeleg tidas liberalteologi som Brandrud var ein representant for, rett nok i moderat form. Dette blir òg synleg i korleis han tolkar Luthers skrift *Om et kristenmenneskes frihet*. I *Den kristne kirkes historie. Et grundrids* poengterer han at dette skriftet kyrkjeleg sett uttrykkjer ein radikal fridom. Her hevdar nemleg Luther at den kristne personlegdommen er suveren i høve til kyrkja. Ifølgje Brandrud (1915, s. 219) er dette eit sentralt premiss og prinsipp i den lutherske reformasjonen. Luther blir her tolka ut frå ein moderne, personleg fridom tufta på liberalteologiens subjektivisme.

I føredraget ved Universitetets minnefest i samband med reformasjonsjubileet i 1917 understreka Brandrud på tilsvarande måte motsetnaden mellom Luther og mellomalderen (Rasmussen, 2017, s. 356). Han framheva Luthers verdshistoriske rolle, og hevda at reformatoren framstod like gigantisk for notida. Sjølv dei som skuva han frå seg, kunne ikkje frigjere seg frå innverknaden frå han. Som det samla uttrykket for Luthers rolle peika Brandrud på at det var han som braut det mellomalderske paveveldet. Dette var ei stor gjerning fordi den makta som paven den gongen hadde, var større enn det ein i dag kan forstå:

Gjennem hele det store religiøse Apparat hersket han til de inderste Kroker av Kirken og de inderste Kroker av Menneskesjælen. At adlyde ham var for ethvert Menneske nødvendig for at vinde Frelse. Men ikke alene i det religiøse, men ogsaa i det verdslige Liv grep Kirken ind. Den var den bærende Kulturmagt. At bryte denne Magt det var at gi Middelalderen Dødsstøtet. (Brandrud, 1917a, s. 709)

Ein møter her ein klar antikatolisisme. Pavekyrkja blir framstilt som den antimoderne makta som høyrde mellomalderen til. Gjennom brotet med pavekyrkja og mellomalderen sitt religiøse system bana Luther vegen for det moderne. Han fann vegen utanom den mektige kyrkja, og dette representerte ein religiøs renessanse og eit gjennombrøt for personleg religion. «Luther staar der endnu like gigantisk som nogensinde», konstaterer Brandrud (1917a, s. 707). Også her blir det lagt vekt på Luthers person. Det er personlegdommen hans som så å seie skaper reformasjonen. Dermed teiknar Brandrud bilete av Luther som den einsame helten

som stod opp mot ei heil verd. Ei slik oppfatning var ganske utbreidd i samtida (Aurelius, 2015, s. 192).

Når det gjeld tolkinga av den norske reformasjonen, er Brandrud meir ambivalent. Som Bang framhevar han at reformasjonen hos oss vart innført ved ytre tvang og makt frå framandt hald. Reformasjonshistoria her heime er dessutan knytt saman med minnet om det djupaste nasjonale og åndelege forfall, skriv Brandrud i innleiinga til boka med Jens Nilssøns preiker (Brandrud, 1917b). Men reformasjonen kom ikkje berre til Noreg «paa uandelig vis». For midt under det nasjonale forfallet, som òg prega åndslivet, fanst «de kræfter paa færde hvorav vort folks religiøse og nationale fornyelse omsider skulde spire frem» (Brandrud 1917b, s. VII–VIII). Brandrud peikar på at også i den norske reformasjonen fanst dei fornyande kreftene som i reformasjonen lenger sør – berre svakare og mindre tydeleg. Dermed følgjer han også her Bangs linje i karakteristikken av reformasjonen i Noreg. Brandrud legg vekt på at renessansehumanismen, der Oslo-biskopen Jens Nilssøn hadde ei sentral rolle, fekk ein tydeleg innverknad i Noreg.

Oluf Kolsrud

Brandrud hadde gjeve ut Jens Nilssøns preiker saman med den yngre kollegaen sin, Oluf Kolsrud (1885–1945). Kolsrud var tilsett i eit nyoppretta dosentur i kyrkjarahistorie i 1916 og vart professor i norsk kyrkjarahistorie i 1921. Med han kom ei ny kyrkjarahistorisk røyst. Han var kjend for å vere ein svært grundig forskar med sans for detaljar. Han gjorde mykje arbeid i ulike historiske arkiv, og var med på å gje ut ei rekkje historiske kjeldeskrifter (Fæhn, 2002; Montgomery & Thorkildsen, 2000, s. 57–58). Ved sida av utgjevinga av Nilssøns preiker publiserte han *Utkast til en norsk kirkeordinans / efter kong Christian IV's befaling forfattet av Norges superintendenten i aaret 1604* (1917a) og *Reformationsjubileet i Norge 1817. Beretning og aktstykker* (1917b). I 1937 publiserte han det mykje omfangsrike minneskriftet *Nidaros og Stiklestad. Olavs-jubileet 1930*. I 1958 vart *Norges kyrkjesoga. 1. Millomalderen* gjeven ut posthumt. Ei vidareføring av dette verket, der Kolsrud òg tek for seg reformasjonen og tida fram til 1700-talet, finst som uprenta manuskript. Denne framstillinga er svært

detaljert, noko som går på kostnad av den historiske syntesen (Kolsrud, 2007).

Som Bang løfta Kolsrud fram folkekyrkja si historie nedanifrå. Dette er til dømes eit hovudperspektiv i artikkelen «Folket og reformasjonen» frå 1939. Denne er ein av tre artiklar han skreiv i samband med reformasjonsjubileet i 1937. Dei to andre var om høvesvis forkyninga (Kolsrud, 1938a) og ekteskapet (Kolsrud, 1938b) i den norske reformasjonen. I studieåret 1936–1937 hadde Kolsrud tenestefridom for å skrive ei samanhengande framstilling om reformasjonen i Noreg. Ho såg ikkje dagsens ljøs. Resultatet vart derimot dei tre nemnde artiklane (Brandrud, 1946, s. 64; Molland, 1945, s. 143).

I motsetnad til kollega Brandrud streka Kolsrud under einskapen og kontinuiteten i kristendommen si historie i Noreg mellom mellomalderen og reformasjonen. Og i den grad reformasjonen var eit brot, så var det eit negativt brot. Det var Brandrud som heldt minnetalen over Kolsrud i Det Norske Videnskaps-Akademi og minte der om «hans bekjente og i øyeblikket nokså forstemmende jubileumstale ved Universitetets jubileumsfest i 1937, hvori han skildret reformasjonen nærmest som et beklagelig brudd» (Brandrud, 1946, s. 64). Kolsruds føredrag, prenta som artikkel i *Norsk Teologisk Tidsskrift, Syn og Segn* og i ein eigen publikasjon, er det nærmaste ein kjem ein syntese av norsk reformasjonshistorie frå hans hand (Kolsrud, 1937a).

Kolsrud var ikkje samd med Bang – og Keyser – i at den norske kyrkja i mellomalderen var i forfall – og at reformasjonen var noko som tvang seg fram. Nei, tvert om, uttalte han i den nemnde jubileumstalen: «[d]et er ikkje forfall i den gamle kyrkja, som er opphavet til reformasjonen i Noreg. Det er andre ytre historiske faktorar som spelar i hop og avgjer saki». Avgjerande var i så måte året 1537. Sjølv om Kolsrud framhevar kontinuiteten i den norske historia, er han tydeleg på at året 1537 representerte eit klart brot – og det på to måtar. For det første vart då ein gammal sterk nasjonalpolitisk samanheng i den norske historia avbroten. For det andre kom eit kyrkjeleg systemskifte (Kolsrud, 1937a, s. 4–5).

Kolsrud gjer Noregs veikskap til hovudforklaringa på at reformasjonen kunne vinne fram. Fordi veikskapen vara lenge, fekk reformasjonen tid på seg til å gjennomtrengje folket. Det var ikkje som gjennombrøt

av indre åndsmakt at reformasjonen kom til oss. Han kom derimot som kongebod og ved lov og embetsverk. Berre indirekte hadde reformasjonen i Noreg samanheng med Luther, hevdar Kolsrud. Hos oss var Luther lenge berre kjend som eit kjettarnamn. Dei eigentlege reformatorane på norsk mark var dei første evangeliske superintendentane (Kolsrud, 1937a, s. 7).

Kontinuitetsperspektivet hos Kolsrud ligg i at han – i motsetnad til mange av teologane og kyrkjehistorikarane i samtida – vurderer mellomalderkristendommen og den norske mellomalderkyrkja positivt. Tilspissa formulerer han det slik: «[M]e hev lært aa forstaa det som reformatorane, og endaa meir deira ettermenner, hadde so vanskelig for aa innrøma, – at det ogso fyre reformasjonen var kristendom i landet». Det var slett ikkje slik at med reformasjonen vart eit religiøst mørke forvandla til lys, slik det ofte vart framstilt: «Historia hev lært oss, at myrker og ljøs fordeler seg paa baae sider av merkeaaret 1537» (Kolsrud, 1937a, s. 11–12). Her ønskjer Kolsrud å nyansere tidlegare kyrkjehistorieskriving.

Kolsruds tale ved universitetets jubileumsmarkering i 1937 vekte merksemd. Den neste talaren etter Kolsrud ved dette høvet var Oslo-biskopen Eivind Berggrav, som utanfor sitt eige manuskript fann det naudsynt å protestere mot den nedtoninga av reformasjonen som Kolsruds føredrag kunne tolkast som. Ifølgje Berggrav gav reformasjonsjubileet ikkje høve til «nedstemmende betraktningar, snarere tvert imot». Det var all grunn til å glede seg over den utviklinga som hadde vore sidan innføringa av reformasjonen, «fordi kristendommen og det norske folk hadde så trange kår da reformasjonen grep inn», hevdar biskopen (Aftenposten, 1937). Berggrav gjev dermed støtte til tanken om eit kyrkjeleg forfall før innføringa av reformasjonen (Ellingsen, 1997, s. 251, 255–259; Elstad, 2019, s. 323–324).

Også i den posthumt utgjevne *Noregs kyrkjesoga 1. Millomalderen* (1958) avviser Kolsrud tydeleg tanken om kyrkjeleg forfall i seinmellomalderen. Her har han eit eige underkapittel med overskrifta «Forfall eller vokster», der han innleier med å stille spørsmålet om den norske kyrkja mot slutten av seinmellomalderen var «eit samfund i forfall, eller i stillstand, eller i vokster.» Han viser til den eldre historieskrivinga som har

festa seg ved forfallet, men imøtegår dette standpunktet på liknande måte som i føredraget ved reformasjonsjubileet i 1937:

Men der er urett aa sjaa berre myrker i den tidbolken som gjeng nærmast fyre reformasjonen. Hjaa oss, som i andre land, er der ogso livs-ovringar aa sjaa i slutten av millomalderen. Og endaa um det hadde vore sant, det som er sagt, um forfallet, so var det ikkje indre kyrkjeleg oppløysing som hjaa oss var orsak til reformasjonen, det var ytre politiske tilhøve som fekk den gamle kyrkja i Noreg til aa falla. (Kolsrud, 1958, s. 325)

Den norske reformasjonsskipnaden vart innført med makt. «I Noreg var reformasjonsverket hovudsakleg fyrebutt», skriv Kolsrud i førelesingsmanuskriptet publisert i 2007, «ved aa lamslå riket politisk og ved aa gjera den gamle kyrkja rettlaus (...) Daa den norske kyrkja var gjort hovudlaus ved avtaking av erkebispedømet, var det ingen motstand lenger aa ottast» (Kolsrud, 2007, s. 98).

Som Bang understrekar Kolsrud at reformasjonen var ei oppløysingstid i Noreg. Dei moralske tilhøva vart forverra. Ikkje lenge etter at reformasjonen var innført, seier Kolsrud, kunne det tydeleg merkast at «tilhøvet åt folket til kyrkja gjeng over til likesæle og vanvyrndad» (Kolsrud, 1939, s. 24). Og det var ikkje før inn på 1600-talet at ein byrja å få folk på rett kjøll att.

Kontinuiteten i norsk kyrkjehistorie er hos Kolsrud i særleg grad knytt til Olav den heilage. I føredraget i universitetsaulaen i november 1937 formulerte han: «Endaa um reformatorane vilde utsletta Heilag Olavs namn og grov hans skrin i Nidaros-domen ned, so ser me, betre enn dei, at det var paa den grunnvoll han la, at dei bygde vidare» (Kolsrud, 1937a, s. 12). Dette sa han sju år etter den store nasjonale markeringa av 900-års jubileet for slaget på Stiklestad i 1930 og same året som han hadde minneskriftet frå jubileet ferdig (Kolsrud, 1937b). Olav og arven etter han var for Kolsrud viktigare enn Luther for samanhengen i den norske kyrkja si historie.

Edvard Sverdrup

Menighetsfakultetets første kyrkjehistorikar, Edvard Sverdrup (1861–1923), var sokneprest då han vart kalla til den nyoppretta institusjonen.

Etter eit studieopphald i Leipzig tok han fatt på lærargjerninga i 1908, frå 1918 med tittelen professor. Han hadde ikkje nokon stor fagleg forfattarskap, men skreiv fleire populærvitskapelege bøker om Luther og reformasjonen (Oftestad, 2005; Schumacher, 1983). I jubileumsåret 1917 kom bøkene *Hvorledes Luther blev reformator* og *Luther som bibeloversætter*. Seinare følgde han opp med boka *Luthers kamp med Rom. Efter dens historiske forløp til og med Riksdagen i Worms* (1922). Som det går fram av titlane, omhandlar desse bøkene den allmenne reformasjonshistoria. Dei byggjer i stor grad på tysk litteratur, og er formidling av desse.

Sverdrup understrekar kyrkjehistoria som ein teologisk disiplin, og er oppteken av å sameine det vitskapelege kravet med den kyrkjelege og teologiske funksjonen. Han slår fast at kyrkjehistoria si oppgåve er «erkjennelsen av den kristne kirke i den historiske utvikling». Fagdisiplinen sin gjenstand blir grunngjeven teologisk som «den kristne kirke slik den er svøpt i evangeliet og blir ledet og ført av Guds Ånd» (sitert etter Schumacher, 1983, s. 106). Ein kan spørje om ei slik forståing er mogleg å kombinere med ei moderne historisk tilnærming som berre kjenner immanente årsaksforklaringar. Sverdrup avviser at det skulle vere nokon motsetnad her. Tvert imot understrekar han det vitskapelege objektivitetskravet som sjølvsagt. Samtidig poengterer han at historikaren må engasjere seg i dei historiske hendingane som han utforskar. Å vinne fram til forståing vil krevje ei sympatisk innstilling. Eit grunnleggjande premiss hos Sverdrup er at kyrkja inngår i samfunn og kulturar, men er aldri heilt identisk med desse. Som kyrkjehistoria sitt objekt er kyrkja dermed ein dobbelt storleik: Ho er i verda og samtidig framand i verda (Schumacher, 1983, s. 107–108). Dermed blir kyrkja i realiteten ein overhistorisk storleik med dei utfordringar det inneber med tanke på ei vitskapeleg tilnærming.

Vender vi oss til Sverdrups reformasjonsskrifter, er det ikkje vanskeleg å få auge på den konfesjonelle tilnærminga til reformasjonen. Karakteristisk er den negative vurderinga av katolisismen, og den tilsvarende oppvurderinga av den lutherske reformasjonen. Dette kjem tydeleg til uttrykk i boka *Den Evangelisk Lutherske Tro. Dens Historiske Gjennombrud og dens Grundsandheder efter Den Augsburgske Bekjendelse* (1915). Her understrekar han at kyrkja og religiøsiteten i mellomalderen

representerer «fordunkling av evangeliet, [...] gjerningshellighet og sedelig sunkenhet». Reformatorane hadde såleis eit stort arbeid med å «fjerne alt det grus, som hadde lagt sig om sandhedens perle og at rive ned, hvad der var bygget op av skjævt og falskt, som ikke hadde fæste i sanhetens grundvold» (Sverdrup, 1915, s. 4). Sverdrup poengterer at reformasjonen greip tilbake til den apostoliske tida, men at dette samtidig berre var éi side ved den rørsla som gjekk ut frå Luther. Reformasjonen representerte samtidig «en ny indsats i kirkens liv». Sverdrup ser reformasjonen i eit utviklingsperspektiv som «fremskridt i kirkens liv». Framsteget i den kyrkjelege utviklinga som reformasjonen førte med seg, kom av at «den paany og klarere end nogen anden tid i kirken helt siden apostlenes dage oplevet den store sandhet, at et menneske retfærdiggjøres ved troen alene. Det var et lys, som først tændtes i Luther selv, men som engang tændt, spredte sine straalere til tusener av hjerter» (Sverdrup, 1915, s. 5).

Den konfesjonelle tilnærminga ligg som eit premiss også for Sverdrups historiske arbeid. I innleiinga til *Luthers kamp med Rom. Efter dens historiske forløp til og med Riksdagen i Worms* (1922) formulerer han til dømes at «det har været mit ønske at gi et bidrag til at øke forstaaelsen av Martin Luthers vældige og fribaarne kamp for Kristi evangelium mot fordærvelsen og tyranniet fra Rom, saaledes som denne kamp synes at være forløpet efter nutidens forskning. Dermed haabet jeg ogsaa at bidra til at fremme kjærligheten til vor evangelisk-lutherske tro og bekjendelse» (Sverdrup, 1922, s. 5).

I det følgjande vil eg konsentrere meg om boka *Hvorledes Luther blev reformator* (1917a). Forordet blir innleidd slik: «Denne lille bok vil intet andet være end et beskedent mindeblad i taknemmelighet mot den store reformator ved reformationens firehundredearsfest» (Sverdrup, 1917a, s. 4). Her står reformatoren Luther og den banebrytande gjerninga hans i fokus. Mot den einsame munken og professoren stod pavekyrkja, den mørke motmakta. Reformasjonen blir til dømes omtala som «den store kirkefornyelse» som «utløste længtende hjerters trang og frigjorde kræfter som skulde skabe en ny tid» (Sverdrup, 1917a, s. 8).

Sverdrup kombinerer ei konfesjonell tilnærming med ei teologisk tolking av historia. Gud fungerer som historisk årsaksfaktor og drivkraft: «Og da kirkenøden var størst og mørket dybest, men da ogsaa endelig

tidens fylde paa mange maater var inde, saa Gud til sin betrængte kirke og lot en ny dag rinde» (Sverdrup, 1917a, s. 9). I dette konsentrerte sitatet er det fleire trådar som renn i hop. Gud greip inn overfor ei kyrkje i naud, og det kyrkjelege forfallet blir sett som ein føresetnad for reformasjonen. Det siste er ei forståing som finst uttrykt både hos Keyser og Bang tidlegare. Det tydelegaste konfesjonelle trekket i Sverdrups framstilling er motsetnaden mellom mellomalderen sin katolisisme og den lutheriske reformasjonen. Medan den første er prega av kyrkjenaud og mørke, representerer den siste den nye tida som trengjer seg fram. Endeleg vitnar sitatet om kyrkja sin dobbelte natur, slik denne blir definert som objekt for kyrkjehistoria som fagdisiplin: Kyrkja er i verda utan å vere identisk med verda, for ho er leidd og ført av Guds ånd.

Innanfor den konfesjonelle ramma blir det lagt vekt på Luthers religiøse erfaring og åndelege liv. Det var dette som skapte reformasjonen:

Den stund, da det nye, aandelige liv blev født i Martin Luthers hjerte, blev ogsaa reformationens fødselstime, et vendepunt i kirkens, ja i verdens historie, da det gryet av dag for tusinder av hjerter, som inden romerkirkens høie mure sukket i mørke. (Sverdrup, 1917a, s. 92)

Også Sverdrup understrekar Luthers personlegdom, og karakteriserer Luther som «en aandelig frigjort og overlegen personlighet». Som hos Brandrud blir Luther langt på veg ei personifisering av reformasjonen. Men avgjerande for Sverdrup var Luther som «Herrens redskap [...] dannet og utrustet av hans egne haand». I kraft av dette kom den personlege religiøse tileigninga av det sentrale teologiske innhaldet som førte til reformasjonen:

Men hvad der stillet Luther paa en anden plads, gav ham høiere maal, større kraft, klarere syn end nogen av hans samtidige, ja la i hans hænder en enestaaende gjerning i historien var intet andet end hans personlige tilegnelse av Kristus og frelsen ved ham alene. Som Jesus Kristus, Guds søn, frelseren var blit hans egen sjæls frelse, hans livs mening og maal, saa blev det hans livs opgave at forkynde Kristus til frelse for verden. I forhold her til fik intet andet, hvor høit og ædelt det i sig selv kunde være, for Luther nogen selvstændig stilling, som noget, der hadde sit maal i sig selv. (Sverdrup, 1917a, s. 111–112)

At Luther var Guds reiskap, danna av Gud sjølv til å vere kyrkja sin reformator, gjer reformasjonshistoria i Sverdrups framstilling til ei «heilag» historie:

Men nu var timen kommen. Gud selv hadde dannet Martin Luther til kirkens reformator, trykket pennen i hans haand og lagt ordet paa hans tunge, og derfor skulle ingen verken på jorden eller i helvete magte at bringe ham til taushet. I slegtenes gang blev fra Wittenbergs slotskirke en ny tid ringet ind. (Sverdrup, 1917a, s. 116)

Andreas Seierstad

Andreas Seierstad (1890–1975) etterfølgde Sverdrup som lærar i kyrkjehistorie ved Menighetsfakultetet og var dosent frå 1924 og professor frå 1945. Han tok doktorgraden på avhandlninga *Kyrkjelegt reformarbeid i Norig i nittande hundreaaret. Fyrste bandet* i 1924. Opponentane ved doktordisputasen var professorane Oluf Kolsrud og Andreas Brandrud. Det vart lagt merke til at alle som tok del i disputasen, nytta nynorsk (Nome, 1977, s. 130). Seierstads faglege forfattarskap var konsentrert om norsk kyrkjehistorie. I samband med det norske reformasjonshjuleet i 1937 leverte han tre bidrag til den norske reformasjonshistoria. «Då reformasjonen kom til Noreg» vart publisert i Lutherlagets jubileumbok *Vår lutherske arv* (1937), medan «Den norske reformasjonens struktur» (1937) og «Den norske reformasjonens resultat» (1938) begge stod på trykk i *Tidsskrift for teologi og kirke*. Artiklane vart publiserte på nytt i samlebandet *Fedrearv og kristenkall* (1965).

Seierstad var tilhengjar av empirisk metode i kyrkjehistorieforskinga og var influert av professorane Halvdan Koht og Oluf Kolsrud, etter kvart også av kyrkjehistorikarane J. Oscar Andersen og Hjalmar Holmquist. Samtidig som Seierstad var ein empirisk forankra historikarar, såg han òg kyrkjehistoria i eit teologisk openberringsperspektiv. I artikkelen «Kyrkjesoga som akademisk og teologisk disiplin» (1965) mot slutten av karrieren presenterte Seierstad sin historieteori, der han drøfta forholdet mellom historikaren og den truande teologen (Seierstad, 1965d). Ifølgje Bernt T. Oftestad representerte han «integrasjonstypen» som

kyrkjehistorikar, ein karakteristikk han elles deler med Oluf Kolsrud. Karakteristisk er at dei ønskjer å sameine «den vitenskapelige forpliktelse og det kirkelige anliggende». Løysinga for Seierstad vart kort sagt å skilje mellom historiske *facts* og *comment* (Oftestad, 1973, s. 43–49; 2004. Jf. Nome, 1965, s. 15–16; 1977, s. 131, 134–135). Men ulikt forgjengaren Edvard Sverdrup nytta Seierstad ikkje Gud direkte som forklaringsfaktor i historieskrivinga. I dei historiske arbeida hans var den empiriske tilnærminga trass alt det dominerande.

Som Bang og Kolsrud la også Seierstad vekt på det folkelege perspektivet i framstillinga av reformasjonen. Han var oppteken av korleis reformasjonen kom til å påverke folket si tru og religiøse praksis. Hovudperspektivet hans på den norske reformasjonen er at han var «eit oppsødingsarbeid» som gjekk over to eller tre generasjonar fram til eit stykke inn på 1600-talet. Denne eigentlege reformasjonen vart innleidd med «eit kyrkjelegt makt- og lovskifte» i perioden 1536–39 som utgjorde reformasjonens rettslege basis. Dermed understrekar Seierstad at reformasjonen i Noreg ikkje gjorde seg gjeldande i form av ei folkevekking som i Tyskland og til dels i Danmark og Sverige. Hos oss kom reformasjonen derimot som «ei oppsødingsrørsle etter initiativ ovanfrå» (Seierstad, 1965a, s. 143). Om årsakene til at det vart slik, er han inne på nokre av dei same tankane som Bang. Folket var i liten grad religiøst sjølvstendig og personleg engasjert. I Noreg var det heller ingen av «dei store åndsrørsler som ute i Europa hadde ført til nyvakning innan visse krinsar av det jamne folk» (Seierstad, 1965b, s. 163).

Sjølv om reformasjonen i Noreg vart innført ovanfrå og ikkje var forankra i ei folkevekking, var han ikkje utan føresetnader. Som Bang peikar Seierstad på forfallet i den katolske kyrkja i seinmillomalderen som ei førebuing for det som skulle kome, og viser her til at biskopane då var meir opptekne av politisk og økonomisk makt enn dei religiøse og åndelege oppgåvene. Eit anna viktig moment var ei rådande skuldkjensle i folket og trong til bot:

Det torer vera klårt at kristendomen i seinmillomalderen ogso her i landet har vore sterkt merkt av synd og skuld-kjensle og trong til avlasting. Men då millomalderen berre kunde hjelpa stykkevis, berre gav halv trøyst, kom den religiøse lengten til å fyrebu reformasjonen. Å søkja trøyst hjå dei mange helgenar,

i dei mange kyrkjone, i dei mange gjerningane, var i røynda som å sløkkja torsten med sjøvatn. Då reformasjonen kom med det klåre ord um full syndsforlating og full kraft i trua på den eine gudomlege millommann Jesus Kristus verka det reint forløysande. (Seierstad, 1965a, s. 147)

Seierstad gjev såleis uttrykk for eit negativt syn på kristendommen i seinmellomalderen. Denne kristendomsforma var utilstrekkeleg i forhold til dei religiøse behova i folket, og med reformasjonen vart dette retta opp. Det er rimeleg å sjå denne vurderinga som utslag av eit konfesjonelt trekk i Seierstads framstilling.

Ifølgje Seierstad kunne reformasjonens religiøse oppsedingsarbeid ta til då dei lutherske superintendentane var komne på plass. Dette var ein stegvis prosess: «Fyrst uppseding av eit nytt presteskap. Og deretter, gjennom dette presteskap, uppseding av eit nytt kyrkjefolk» (Seierstad, 1965a, s. 155). Opplæringa av prestane og av folket reknar Seierstad med tok om lag hundre år, frå makt- og lovskiftet i 1537 til 1630–40-åra. Kriteriet var forkynninga av Guds ord: «Reformasjonen vart fullført då dette ord vart høyrte av folket rundt i by og bygd, jamvel i avkrokane.» Ein føresetnad for dette var katekismeopplæringa, og at forkynninga kunne byggje på «barneopplæringa». Ifølgje Seierstad var det ikkje før eit godt stykke ut på 1600-talet at det var etablert «eit effektivt barne-katekumenat», det vil seie ei katekismeopplæring som nådde ut til alle (Seierstad, 1965c, s. 183). Også Kolsrud reknar med at ein må inn på 1600-talet før den religiøse delen av reformasjonen var gjennomført. Såleis kan ein kanskje seie at både Seierstad og Kolsrud er med på å leggje premiss for forståinga av den «lange reformasjonen» (jf. Berg, 2017).

Vidare gjer Seierstad eit poeng ut av at reformasjonen i Noreg ikkje vart gjennomført med «utoleleg tvang». Dette grunngev han med at «vi høyrer um mykje uro og uppreist her og der i landet på 1500-talet, men aldri høyrer vi at slik uppreist vart gjort for den nye læra skuld» (Seierstad, 1965b, s. 162). Folk tok derimot makt- og lovskiftet som lagnad og stilte seg passivt til det, utan opposisjon: «Folket gleid som av seg sjølv over frå å vera under hierarkisk autoritet til å vera under uppsedingsautoritet» (Seierstad, 1965b, s. 164).

Seierstad viser òg interesse for helgendyrkinga. Som vi har vore inne på ovanfor, er vurderinga negativ, og ulikt andre forskarar hevdar han at

det ikkje tok så lang tid å få oppløyst helgenkulten etter reformasjonen. Det kunne nok vere at somme framleis søkte til helgenbilete ved sjukdom til dømes, men «det religiøse ved helgendyrkinga, pilegrimsferdene for å få avlastning for syndeskuld og vinna åndeleg fortenest og forbøn, synest å ha falle burt i reformasjonstida utan større vanskar» (Seierstad, 1965b, s. 172). Sjølv Olavsdyrkinga ser ut til å ha gått snart i oppløysing, hevdar Seierstad, «ellest hadde dei styrande ikkje i 1564 våga å gravleggja Olavs likam med stor høgtid og stas i ei opi mura grav i Nidarosdomen». Etter fire år vart så grava kasta til med jord, og folk gløymde kor grava var (Seierstad, 1965b, s. 173).

Seierstad legg ikkje vekt på reformasjonen som brot, sjølv om kyrkje-brotet naturlegvis er føresetnaden for den vidare utviklinga. Han fram-hevar heller ikkje som Kolsrud kontinuiteten med katolisismen, som han i motsetnad til Kolsrud vurderer negativt. Derimot poengterer Seierstad kontinuiteten i form av undervisings- og evangeliseringsarbeidet etter reformasjonen. Samla sett er det dermed rett å seie at Seierstad gjev ei ganske så positiv vurdering av den norske reformasjonen (Ellingsen, 1997, s. 250). Her skil han seg igjen frå Kolsrud, men dels òg frå Bang.

Samanfattande merknader

Framstillinga av reformasjonen i norsk kyrkjehistorieskriving i første del av 1900-talet har i dette bidraget teke for seg både den allmenne reforma-sjonshistoria og den norske reformasjonen. Av dei kyrkjehistorikarane som her er handsama, har fleirtalet publisert innanfor norsk reformasjons-historie (Bang, Brandrud, Kolsrud, Seierstad) og to innanfor allmenn reformasjonshistorie (Brandrud og Sverdrup).

Undersøkinga viser at kyrkjehistorikarane ikkje har frigjort seg frå konfesjonelle synsmåtar i vurderinga av reformasjonen. Dette er tyde-leg hos Bang og Menighetsfakultetets første kyrkjehistorikar, Edvard Sverdrup. Bang har ein negativ omtale av katolisismen og nyttar sterke bilete. Han påpeikar forfallet i den norske katolske kyrkja som gjorde at ho var lagt i ruinar og berre var ein grushaug. Reformasjonen var såleis noko som måtte kome. Men samtidig poengterer han at reformasjonen vart innført utanfrå og ovanfrå med tvang, og at innføringa av den norske

reformasjonen var ei overgangstid med sterke brytingar. Hos Bang er det noko tvitydig i måten han handsamar den norske reformasjonen på. Det var ein mager og fattig versjon ein fekk her nord. Men når ho først fekk gjennomslag, representerte den lutherske trua noko grunnleggjande positivt samanlikna med katolisismen. Pavedømmets mørke vart erstatta med det klare lyset frå evangeliet.

Sverdrup tek for seg den allmenne reformasjonen, ikkje den norske. Dommen over katolisismen og pavekyrkja er einseitig negativ. Reformasjonen greip tilbake til den første kristne tida, men representerte samtidig framsteg og utvikling. Fokuset er Luthers person som Guds reiskap som kjempa for Kristi evangelium mot fordervet og tyranniet frå Roma. I Sverdrups konfesjonelle historieskriving er Gud ei årsaksforklaring i historia ved å gripe inn i den historiske utviklinga. Gud har sjølv danna og utrusta Luther til å reformere kyrkja. Luther var såleis Guds utvalde reiskap. Dette gjer reformasjonen til ei heilag historie. Det er nærliggjande å sjå dette ut frå Sverdrups forståing av kyrkjehistoria som ein teologisk disiplin og kyrkja si dobbelte forankring. Kyrkja er i verda, men ikkje identisk med verda. På ein særleg måte blir kyrkja leidd av Gud gjennom historia.

I høve til dette representerer Brandrud, Kolsrud og Seierstad andre røyster. Men interessant er det samtidig at vektlegginga av Luther og personlegdommen hans er gjennomgåande både hos Brandrud og Sverdrup – trass i skilnaden mellom dei. Men hos Brandrud har ikkje dette primært eit konfesjonelt forteikn. Det er Luther som moderne personlegdom og den suverene fridommen overfor kyrkjeinstitusjonen som Brandrud legg vekt på. Også hos han kan ein merke ein antikatolisisme, men den er ikkje knytt til det konfesjonelle. Derimot er det motsetnaden mellom det moderne og det antimoderne som her spelar inn. For Brandrud er pavekyrkja representanten for det antimoderne, medan det moderne og gjennombrøtet for personleg religion kjem med Luther og reformasjonen.

Kolsrud forlét teorien om forfallet i mellomalderkyrkja som føresetnad for reformasjonen. Det var dei ytre politiske omstenda som førte til konfesjonsskiftet. Den norske katolske kyrkja blir gjennomgåande positivt vurdert, og han opponerer mot det einseitig negative biletet som forskinga

har gjeve av den før-reformatoriske kristendommen. Kolsrud legg likeins vekt på kontinuiteten med mellomalderkyrkja. Som Bang framstiller Kolsrud reformasjonstida som ei oppløysingstid og ei brytningstid. Det tok tid før dei religiøse forholda vart betra. Ifølgje Kolsrud spelte Luther inga rolle for den norske reformasjonen. Dei eigentlege reformatorane i Noreg var dei evangeliske superintendentane, men for den første generasjonen av desse var det meir av tvang enn av overtyding.

Seierstad fører ikkje vidare Sverdrups sterkt konfesjonaliserte historieskriving ved MF. Han er tydeleg empirisk orientert, mellom andre med Kolsrud som læremeister. Men han er ikkje på linje med Kolsrud i vurderinga av mellomalderkyrkja. Han held ved lag forfallsteorien, og hevdar at det katolske kyrkja ikkje var i stand til å dekkje dei religiøse behova i folket. Det særeigne ved den norske reformasjonen var at han primært hadde karakter av å vere oppseding, ikkje ei folkevekking. I det store og heile gjev Seierstad ei positiv vurdering av reformasjonen, noko som skil han frå Kolsruds synspunkt.

Det er verd å merke seg at ingen av dei kyrkjehistorikarane som er omfatta av denne undersøkinga, har vore påverka av mellomkrigstidas Luther-renessanse knytt til kyrkjehistorikaren Karl Holl (1866–1926). Eit unntak på norsk mark er Luther- og reformasjonsforskararen Sigurd Normann (1879–1939), som skipa Norges Lutherlag i 1928 og gav ut fleire bøker om Luther. I 1935 disputerte han for den teologiske doktorgraden på avhandlinga *Viljefrihet og forutbestemmelse i den lutherske reformasjon inntil 1525*. Han er ikkje teken med her fordi han ikkje hadde akademisk stilling. Han verka i alle år som prest og vart biskop mot slutten av livet (Ellingsen, 2005).

Det som blir omtala som Luther-renessansen medverka til å modernisere tolkinga av Luther og reformasjonen. I staden for å fokusere på det nasjonale og konfesjonelle, la ein vekt på allmenne antropologiske og ekklesiologiske aspekt ved Luthers teologi. Det vart publisert studiar tufta på Luthers egne tekstar. I Sverige fekk denne nyorienteringa tidleg fotfeste både i Uppsala og Lund. Først eit godt stykke ut i etterkrigstida vart denne interessa fanga opp i norsk teologi, i første rekkje innanfor den systematiske teologien (Elstad, 2019, s. 319–320; Rasmussen, 2011, s. 127; 2017, s. 360–361).

Edvard Sverdrup var ikkje interessert å tolke Luthers egne tekstar – han bygde i stor grad framstillingane sine på sekundærlitteratur. Det same er til ein viss grad også tilfellet med Brandrud, medan Bang, Kolsrud og Seierstad er opptekne av den norske nasjonale reformasjonshistoria basert på grundige kjeldestudium. Slik stod dei den allmenne historievitskapen nær. Bang gjorde ein vesentleg innsats som «samlar» av historisk materiale, og Kolsrud fekk innverknad på den allmenne rikshistoria gjennom å samle inn og publisere kjelder til eldre historie (Dahl, 1990, s. 234). Seierstad var, som vi har sett, influert av Kolsrud og av Kohts kjeldekritiske metode.

Sjølv om Bang er kjenneteikna av nærleiken til kjeldene, var vurderinga av reformasjonen hos han også konfesjonelt farga. Etter Bang synest den konfesjonelle tilnærminga å vere borte hos kyrkjehistorikarane ved Det teologiske fakultet. Hos Sverdrup, Menighetsfakultetets første kyrkjehistorikar, derimot, fanst dette framleis i rikt mon. Dette er ikkje overraskande. Som «menighetenes fakultet» var det viktig å ha eit særpreg i forhold til universitetet, og den konfesjonelle tilnærminga synest å ha spelt ei rolle i så måte. Det vart lagt vekt på rett luthersk lære og tru, og då var det naturleg at Luther og reformasjonens epokegjerande verknad vart framheva. Ifølgje Sverdrup er kyrkja dessutan ikkje fullt ut identisk med samfunnet og kulturen, men blir leidd av Gud på ein særskilt måte. Dette blir understøtta av ein tydeleg konfesjonalisme, der Luther blir framstilt som Guds reiskap og reformasjonen som Guds verk – mot katolisismen. Sverdrups bøker får dermed eit oppbyggjeleg snarare enn eit vitskapeleg preg.

Seierstad, sjølv med eit konservativ teologisk syn, braut tydeleg med den konfesjonelle tilnærminga. Sjølv om han i sin historieteori vil sikre plass for den teologiske tolkinga av dei historiske fakta, var han for mykje empirikar til at dette fekk nokon avgjerande plass i forskinga hans.

Ei konfesjonell tilnærming til Luther og reformasjonen innanfor ei luthersk ramme gav seg naturleg nok utslag i antikatolske haldningar. Men desse trong ikkje vere drivne berre av konfesjonelle omsyn. Ut frå samtida kunne katolisismen oppfattast som antimoderne og lutherdommen som fremjar av det moderne. Som vi har sett, var dette eit synspunkt som Brandrud la vekt på. Den antikatolske haldninga var framleis sterk

i Noreg i første del av 1900-talet både i det offentlege rommet og blant prestane i statskyrkja. Landet var framleis prega av ein religiøs einskapskultur med basis i den evangelisk-lutherske statskyrkja. Katolisismen vart sett på som ei utfordring for det moderne liberale demokratiet og for tankefridommen (Ulvund, 2017, s. 188–203). Det er nærliggjande å sjå dette som ein kontekst for Brandruds negative vurdering og omtale av den hierarkiske pavekyrkja i mellomalderen som Luther og reformasjonen braut med.

Litteratur

- Aftenposten. (1937, 4. november). Universitetets reformasjonsfest (s. 1, 7). *Aftenposten*.
- Amundsen, A. B. (1999). Brandrud, Andreas. *Norsk Biografisk Leksikon* (bind 1, s. 433). Kunnskapsforlaget.
- Aurelius, C. A. (2015). *Luther i Sverige: Den svenske Lutherbilden under fyra sekler*. Artos.
- Bang, A. Chr. (1874). *Hans Nielsen Hauge og hans samtid: en Monografie*. Dybwad.
- Bang, A. Chr. (1883). *Udsigt over Den norske Kirkes Historie efter Reformationen*. Cammermeyer.
- Bang, A. Chr. (1887). *Udsigt over Den norske Kirkes Historie under Catholicismen*. Cammermeyer.
- Bang, A. Chr. (1895). *Den norske kirkes historie i reformations-aarhundredet (1536–1600)*. Hjamar Biglers Forlag.
- Bang, A. Chr. (1912). *Den norske kirkes historie: med portrætter, faksimiler og billeder*. Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag.
- Berg, S. H. (2017). *Reformasjonen*. Samlaget.
- Brandrud, A. (1895). *Klosterlasse: Et Bidrag til den jesuittiske Propagandas Historie i Norden*. Th. Steens Forlagsexpedition.
- Brandrud, A. (1897–1901). *Stavanger Domkapitels Protokol 1571–1630*. Det Norske Historiske Kildeskriffond.
- Brandrud, A. (1906). Hvad var reformationen? I A. Brandrud et al., *For frisindet kristendom: Religiøse foredrag* (s. 86–128). Aschehoug.
- Brandrud, A. (1915). *Den kristne kirkes historie: Et grundrids*. Aschehoug.
- Brandrud, A. (1917a). Ved Universitetets reformationsfest 31. oktober 1917. *Norsk Kirkeblad*, 14(45), 705–717.
- Brandrud, A. (1917b). Forord. I A. Brandrud & O. Kolsrud, *To og Tredive Prædikener. Holdt i Aarene 1578–1586 av M. Jens Nilssøn: Med en Indledning om Jens Nilssøns Liv og Virksomhet* (s. V–VIII). Aschehoug.

- Brandrud, A. (1946). Minnetale over professor Oluf Kolsrud holdt i den hist.–filos. klasses møte den 8de mars 1946. I *Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. Årbok* (s. 56–88). Særtrykk.
- Dahl, O. (1990). *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre*. Universitetsforlaget.
- Ellingsen, T. (1997). *Reformasjonen i Norge: Da kirken valgte kurs*. Høyskoleforlaget.
- Ellingsen, T. (2005). *Biskop Sigurd Normann og vår kirkes lutherske arv*. Eget forlag.
- Elstad, H. (2011). Akademisk teologi i moderniteten: Det teologiske fakultet i det 20. hundreåret. I H. Elstad & T. Rasmussen (Red.), *Teologi og modernitet: universitetsteologien i det 20. hundreåret* (s. 9–38). UniPub.
- Elstad, H. (2019). Celebrating Protestantism? The Reformation anniversaries in Norway in 1917 and 1937. I S. Angel, H. Elstad & E. A. Oftestad (Red.), *Were we ever Protestants? Essays in honour of Tarald Rasmussen* (s. 311–328). De Gruyter.
- Elstad, H. & Halse, P. (2002). *Illustrert norsk kristendomshistorie*. Fagbokforlaget.
- Elstad, H. & Halse, P. (2021). *Norsk kristendomshistorie*. Samlaget.
- Fæhn, H. (2002). Kolsrud, Nils Oluf. I *Norsk Biografisk Leksikon* (bind 5, s. 324). Kunnskapsforlaget.
- Halse, P. (2009). Då kyrkja valde kurs – eller brotna: Skifta nordmenn religiøs identitet på 1500-talet? I B. Løvlie, R. Meier & A. Redse (Red.), *Danning, identitet og dialog. Festskrift til Jan Ove Ulstein og Per Magne Aadnanes* (s. 229–244). Tapir.
- Halse, P. (2017). Forseinka reformasjon: Frå Martin Luther til norsk kyrkjepåsk. *Kirke og Kultur*, 122(4), 359–373. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-3002-2017-04-06>
- Haanes, V. L. (1998). «Hvad skal da dette blive for prester?» *Presteutdannelsen i spenningsfeltet mellom universitet og kirke, med vekt på modernitetens gjennombrudd i Norge*. Tapir.
- Kemp, P. (2014). Teologien, der sejrede sig ihjel: Liberalteologien og Luther. I N. H. Gregersen (red.), *Lutherbilleder i dansk teologi 1800–2000* (s. 143–161). Anis.
- Keyser, R. (1857). *Den norske Kirkes Historie under Catholicismen* (Andet bind). Chr. Tønsbergs Forlag.
- Kolsrud, O. (1917a). *Utkast til en norsk kirkeordinants / efter kong Christian IV's befaling forfattet av norges superintendenten i aaret 1604 og nu efter tiltak av reformations-jubelaarets biskopper paa offentlig bekostning for første gang utgivet ved Oluf Kolsrud med et sendebrev fra den norske kirkes biskopper om den lutherske reformations væsen og betydning*. Dybwad.
- Kolsrud, O. (1917b). *Reformationsjubilæet i Norge 1817: Beretning og aktstykker*. Særtrykk av *Norsk Teologisk Tidsskrift* 1917, hefte 3–4. Grøndahl & Søns Boktrykkeri.
- Kolsrud, O. (1937a). *Ved det norske universitets reformasjonsfest 3. november 1937*. Samlaget.
- Kolsrud, O. (1937b). *Nidaros og Stiklestad: Olavs-jubileet 1930. Minneskrift*. Norvegia Sacra. Steenske Forlag.

- Kolsrud, O. (1938a). Guds ords prediken i norsk reformasjon. *Norsk Teologisk Tidsskrift*, 39(1), 3–23.
- Kolsrud, O. (1938b). Ekteskapet og reformasjonen i Noreg. *Norsk Teologisk Tidsskrift*, 39(2), 99–119.
- Kolsrud, O. (1939). Folket og reformasjonen i Noreg. I H. Johannessen, R. Skre & P. Thorsen (Red.), *Heidersskrift til Gustav Indrebø på femtiårsdagen 17. november 1939* (s. 23–53). Lunde.
- Kolsrud, O. (1958). *Noregs kyrkjesoga, 1: Millomalderen*. Samlaget.
- Kolsrud, O. (2007). *Noregs kyrkjesoga II: 1500–ca. 1740*. (Utgitt av S. H. Birkeflet). Biblioteket ved Det teologiske fakultet.
- Molland, E. (1945). Oluf Kolsrud som kirkehistoriker. *Norsk Teologisk Tidsskrift*, 46(3/4), 131–145.
- Molland, E. (1959). Minnetale over professor Andreas Brandrud. I *Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. Årbok 1958* (s. 33–36). Aschehoug.
- Molland, E. (1979). *Norges kirkehistorie i det 19. århundre*, bd. I. Gyldendal.
- Montgomery, I. & Thorkildsen, D. (2000). Historie og samtidsforståelse: lærere i kirkehistorie ved Det teologiske fakultet i det 20. århundre. *Norsk Teologisk Tidsskrift* 101(1/2), 52–63.
- Normann, S. (1933). *Viljefrihet og forutbestemmelse i den lutherske reformasjon inntil 1525*. Norges Lutherlags Forlag.
- Normann, S. (red.) (1937). *Vår Lutherske Arv: Et festskrift*. Norges Lutherlags Forlag.
- Nome, J. (1965). Andreas Seierstad som kirkehistoriker. I A. Seierstad, *Fedrearv og kristenkall: Festskrift i anledning professor dr. theol. Andr. Seierstads 75-års jubileum den 24. november 1965* (s. 9–26). Universitetsforlaget.
- Nome, J. (1977). Minnetale over Andreas P. Seierstad. I *Det Norske Videnskaps-Akademi. Årbok 1976* (s. 126–136). Universitetsforlaget.
- Oftestad, B. T. (1973). *Historie, tro og forståelse: Kirkehistorieforskningen som vitenskapelig og kirkelig funksjon*. Universitetsforlaget.
- Oftestad, B. T. (2004). Seierstad, Andreas Pedersen. I *Norsk Biografisk Leksikon* (bind 8, s. 150). Kunnskapsforlaget.
- Oftestad, B. T. (2005). Sverdrup, Johan Edvard. I *Norsk Biografisk Leksikon* (bind 9, s. 40–41). Kunnskapsforlaget.
- Oftestad, B. T. (2008). Menighetsfakultetets historie i ekklesiologisk perspektiv. I B. T. Oftestad & N. A. Røsæg (Red.) *Mellom kirke og academia: Det teologiske menighetsfakultetet 100 år, 1908–2008* (s. 71–201). Tapir.
- Rasmussen, T. (2005). Erkjennelse og interesse – middelalderen i norsk kirkehistorieskrivning. I S. Imsen (Red.), *Den kirkehistoriske utfordring* (s. 27–34). Tapir.
- Rasmussen, T. (2011). Norsk kirkehistorieskrivning på 1900-tallet. I H. Elstad & T. Rasmussen (Red.), *Teologi og modernitet: Universitetsteologien i det 20. hundreåret* (s. 117–131). UniPub.

- Rasmussen, T. (2017). Martin Luther in Norway. I D. R. Nelson & P. R. Hinlicky (Red.), *The Oxford encyclopedia of Martin Luther* (s. 353–364). Oxford University Press.
- Schumacher, J. (1983). Professor Edvard Sverdrup. *Tidsskrift for teologi og kirke* 54(2/3), 105–115.
- Seierstad, A. (1965a). Då reformasjonen kom til Noreg. I A. Seierstad, *Fedrearv og kristenkall: Festskrift i anledning professor dr. theol. Andr. Seierstads 75-års jubileum den 24. november 1965* (s. 141–156). Universitetsforlaget.
- Seierstad, A. (1965b). Den norske reformasjonens struktur. I A. Seierstad, *Fedrearv og kristenkall: Festskrift i anledning professor dr. theol. Andr. Seierstads 75-års jubileum den 24. november 1965* (s. 157–178). Universitetsforlaget.
- Seierstad, A. (1965c). Den norske reformasjons resultat. I A. Seierstad, *Fedrearv og kristenkall: Festskrift i anledning professor dr. theol. Andr. Seierstads 75-års jubileum den 24. november 1965* (s. 179–186). Universitetsforlaget.
- Seierstad, A. (1965d). Kyrkjesoga som akademisk og teologisk disiplin. I A. Seierstad, *Fedrearv og kristenkall: Festskrift i anledning professor dr. theol. Andr. Seierstads 75-års jubileum den 24. november 1965* (s. 27–45). Universitetsforlaget.
- Sverdrup, E. (1915). *Den Evangelisk Lutherske Tro: Dens Historiske Gjennombrud og dens Grundsandheder efter Den Augsburgske Bekjendelse*. Lutherstiftelsens Boghandel.
- Sverdrup, E. (1917a). *Hvorledes Luther blev reformator*. Lutherstiftelsens Boghandel.
- Sverdrup, E. (1917b). *Luther som bibeloversætter*. Det Norske Bibelselskaps Forlag.
- Sverdrup, E. (1922). *Luthers kamp med Rom: Efter dens historiske forløb til og med Riksdagen i Worms*. Lutherstiftelsens forlag.
- Ulvund, F. (2017). *Nasjonens antiborgere: Forestillinger om religiøse minoriteter som samfunnsfiender i Norge, ca. 1814–1964*. Cappelen Damm Akademisk.